

عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و تأثیر آن بر امنیت اجتماعی مطالعه موردی شهر سنندج

دکتر رحمت‌الله بهرامی*

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۸۷/۰۶/۲۰

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۳۸۷/۱۲/۲۳

چکیده:

پدیده حاشیه نشینی به مفهوم امروزین نخست در کشورهای صنعتی همراه با رشد شتابان شهرنشینی و افزایش میزان مهاجرت روستاییان به شهرها به وجود آمد و در کشورهای در حال توسعه نیز به دنبال برنامه‌های استعماری کشورهای صنعتی و نفوذ و اشاعه فرهنگ و تکنولوژی آنان در این کشورها شروع به رشد و توسعه نموده است. تاریخچه حاشیه نشینی در ایران به دهه ۱۳۴۰ شمسی بر می‌گردد. طی ۵۰ سال گذشته اغلب کلان شهرها و حتی شهرهای میانی با پدیده حاشیه نشینی مواجه بوده‌اند. مطالعه حاضر منطبق است بر شهر سنندج مرکز استان کردستان که مورد توجه مهاجرین روستایی و سایر نقاط شهری استان بوده است بطوریکه جمعیت شهری آن طی سه دهه گذشته به بیش از ۳ برابر افزایش یافته است. بنظر می‌رسد گسترش حاشیه نشینی در این ناحیه شهری در نتیجه فقدان کارکردهای خدماتی به نقاط روستایی بوده که عوارض آن در سیکل مهاجرت‌ها و گسترش حاشیه نشینی دیده می‌شود. از طرف دیگر نقش محدودیت‌های طبیعی مانند شب، ارتفاع زیاد از سطح دریا نقاط روستایی و شرایط اقلیمی سرد و خشک منطقه در تشدید مهاجرتها موثر بوده است. روش تحقیق به صورت توصیفی- تحلیلی با رویکرد طبیعی و میدانی با استفاده روش کمی و کیفی (مصاحبه، مشاهده و پرسشنامه) مورد کند و کاو قرار گرفته است. همچنین از نرم افزار GIS در نمایش مناطق حاشیه نشین شده است. نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد، مناطق حاشیه نشین شهر سنندج بیش از ۴۲ درصد جمعیت شهری و ۱۳/۳۲ درصد فضای مسکونی شهر را اشغال کرده‌اند. از نظر ناهمجارتی (جرائم خلاف اخلاق مانند دزدی، جرم) ۵۶ درصد نزاع‌های دسته جمیعی، ۶۴ درصد معتمدان، ۵۳/۳۰ درصد و بیش از ۷۵ درصد دستفروشی‌ها و ۳۴ درصد جرائم جنسی از افراد حاشیه نشین هستند.

واژه‌های کلیدی: حاشیه نشینی، سنندج، امنیت اجتماعی، مهاجرت.

* دکترای مهندسی معدن، عضو هیات علمی مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن

نسبت به هیچکدام کاملاً متعلق و متمایل نمی‌داند.
(بیات، ۱۳۸۴، ۸).

چارلز آبرامز حاشیه‌نشینی را به عنوان فرایند تصرف نواحی شهری به قصد تهیه مسکن دانسته است. و نیز حاشیه‌نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌دانند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد شهری نشده‌اند. جاذبه شهر نشینی و رفاه شهری این افراد را از زادگاه خویش کنده و به سوی قطبهای صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثر آنها مهاجرین روستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی راهی شهرها می‌شوند (پیران؛ ۱۳۶۶، ۹).

چارلز آبرامز حاشیه‌نشینی را به عنوان فرایند تصرف نواحی شهری به قصد تهیه مسکن دانسته است. و نیز حاشیه‌نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌دانند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد شهری نشده‌اند

از سال ۱۹۵۰ بحث‌های مرتبط با حاشیه‌نشینی در جهان و به خصوص جهان سوم به صورتی گسترده مطرح شد. تاریخچه مطالعات مربوط به حاشیه‌نشینی در ایران به دهه ۱۳۴۰ شمسی بر می‌گردد (پیران، ۱۳۶۶: ۳۵). طی ۵۰ سال گذشته اغلب کلان شهرها و حتی شهرهای میانی از نظر سطح جمعیتی ایران از جمله تهران، اصفهان، تبریز، کرج و همچنین شهرهای میانی مانند ستندج، زاهدان، بندرعباس با پدیده حاشیه‌نشینی مواجه بوده‌اند (پارسا، ۱۳۸۳: ۴۵).

هم اکنون ۳۴ درصد از جمعیت حاشیه‌نشین کل

پدیده حاشیه‌نشینی ریشه در تاریخ اجتماعی انسانها دارد و تبلور آن در قالب گتوهای نژادی، مذهبی بوده است. و در جوامع کهن‌سال از آن تحت عنوان سکونتگاههای فقیر نام برده‌اند. این پدیده به مفهوم امروزین، نخست در کشورهای صنعتی همراه با رشد شهرستان شهربنشینی و افزایش میزان مهاجرت روستاییان به شهرها به وجود آمده است. در کشورهای در حال توسعه نیز به دنبال برنامه‌های استعماری کشورهای صنعتی و نفوذ و اشاعه فرهنگ و تکنولوژی آنان در این کشورها شروع به رشد و توسعه نموده است (ربانی، ۱۳۸۱: ۷۶).

پدیده حاشیه‌نشینی را برای اولین بار در جهان غرب روبرو ا.سی. پارک آمریکایی از سردمداران جامعه شناسی شیکاگو، شاگرد جرج زیمل و نیز ایورت استون‌گویست، شاگرد پارک تحت عنوان مهاجرت انسانی و منازل حاشیه‌نشین مورد مطالعه قرار دادند

پدیده حاشیه‌نشینی را برای اولین بار در جهان غرب روبرو ا.سی. پارک آمریکایی از سردمداران جامعه شناسی شیکاگو، شاگرد جرج زیمل و نیز ایورت استون‌گویست، شاگرد پارک تحت عنوان مهاجرت انسانی و منازل حاشیه‌نشین مورد مطالعه قرار دادند. از نظر آنها، انسان حاشیه‌نشین شخصیتی است که از حاصل برخورد یا پیوند دو نظام فرهنگی متفاوت و احیاناً متقاضم ظهور می‌یابد. بنظر آنها حاشیه‌نشین آشناز بیگانه‌ای است که نسبت به دو نظام فرهنگی احساس بستگی و تعلق دارد ولی در عین حال خود را

اصلوًا مهاجرتهای روستایی در مناطق کمتر توسعه یافته، از یک روند نسبتاً شدید برخوردار است. استان کرستان نیز از جمله استان‌های توسعه یافته کشور است که از این قاعده مستثنی نبوده که طی سه دهه گذشته رشد جمعیت شهری آن به سه برابر افزایش یافته است. روند شهرنشینی در سنتاج طی دهه گذشته معادل ۷/۶ درصدی بوده است. شهر سنتاج همانند سایر شهرهای کشور با معضلات و مسائل شهری همچون حاشیه نشینی، فقر فرهنگی، رشد ناموزون، افزایش جرم و جنایت، بروز مشاغل انگلی و کاذب و غیره روپرور است. همچنین این شهر به علت گذران هشت سال جنگ ایران و عراق (۱۳۵۹-۶۷) و تاثیر آن بر بافت شهری با مسائلی فراتر از شهرهای دیگر نیز مواجه بوده است. وجود معضلات شهری نه تنها چشم انداز شهر را ناموزون کرده بلکه به عنوان مانع در راه اجرای طرح‌های تفصیلی و جامع شهری به حساب می‌آیند.

چهارچوب نظری تحقیق

در زمینه تعریف و علل حاشیه نشینی نظریات مهمی مطرح گردیده که در این بخش به پاره‌ای از آنها پرداخته می‌شود:

از دیدگاه پیروان مکتب وابستگی و نظام جهانی، نظام سرمایه داری جهانی در شکل‌گیری شهرنشینی و پیدایش حاشیه نشینی در کشورهای در حال توسعه موثر بوده است. از دیدگاه طرفداران نئوسوسیالیزم شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه حاصل تضاد میان کار و سرمایه، تمرکز واب Ashton سرمایه و رشد ناموزون اقتصاد و تضادهای اجتماعی منجر به پیدایش حاشیه نشینی و ایجاد گروههای حاشیه‌ای در جامعه

کشور در حاشیه کلان شهرها استقرار یافته‌اند که روز به روز بر تعداد آنها اضافه می‌شود، عدم پویایی مدیریت شهری در کلان شهرهای ایران نیز مزید بر علت شده تا حاشیه شهرها همانند متن شهر ارتقای عمرانی پیدا نکند (درستی، ۱۳۸۵، ۵). به همین دلیل هم اکنون از لحاظ عمرانی بعضی از نقاط کلان شهرها هیچ فرقی با حاشیه خود ندارند و از لحاظ جمعیتی نیز، افزایش روز افزون جمعیت حاشیه نشین باعث می‌شود که در آینده‌ای نه چندان دور حاشیه و متن از هر لحاظ برابر شوند. تبعات حاشیه نشینی و معضلات ملی حاشیه نشینی در ایران براساس دلایل بیشماری اکنون یک معضل ملی محسوب می‌شود که با ادامه روند فعلی بی‌شک به یک فاجعه ملی منجر خواهد شد. ابعاد معضلاتی که حاشیه نشینی باعث نشو و نمای آنها شده است، بسیار فراتر از عدم هماهنگی در بافت فیزیکی شهرها است. حاشیه نشینان که متشكل از مهاجران روستایی هستند که از روستا به شهر روی آورده‌اند حامل خصلت‌های اجتماعی social communal هستند که با خصایص اجتماعی شهر هیچ ساختی ندارد.

طرح مسئله

HASHIYE NESHINNI خصلت شهرنشینی و شهرنشینی از خصلت‌های عمده جامعه صنعتی است (ربانی، ۱۳۸۱، ۶۵). شهرها همواره مرکز تقل توسعه در کشورها تلقی می‌شوند. در کشورهای در حال توسعه معمولاً بسیاری از امکانات زندگی در شهرهای بزرگ خلاصه می‌شوند و همین امر باعث رشد بی‌رویه شهرنشینی در اثر مهاجرت روستائیان به شهرهای کوچک و بزرگ می‌گردد.

جمعیت برای بدست آوردن منابع اقتصادی و اجتماعی برتر ناچار به انتقال از نقطه‌ای به نقطه دیگر خواهد بود. تجربه جهانی نشان داده است اساسی‌ترین و مهمترین گام داشتن طرح و برنامه‌ریزی‌های راهبردی و جامع برای توسعه کشور است.

تعريف موضوع

از آنجا که حاشیه نشینی را برآیند انقلاب صنعتی می‌دانند، اندیشمندان مختلف در علوم متفاوت به این موضوع پرداخته اند و دیدگاه‌هایی در این زمینه دارند که به برخی از آنها اشاره می‌گردد:

دیدگاه حسین شکویی که با نگرش جغرافیایی به موضوع می‌پردازد: مناطق حاشیه نشین، منطقه‌ای از شهر است که واحدهای مسکونی روبه ویران، فرسوده و تجهیزات ناقص داشته و فرهنگ فقر، جدایی گزینی توده‌ای مردم روستایی از جامعه شهری، گوشه گیری و انزوا بر آنها غلبه یافته است (شکویی، ۹۸: ۱۳۵۴).

Zahed Zahdani با نگرش علوم اجتماعی و جامعه شناسی به این موضوع می‌پردازد و معتقد است که حاشیه‌نشینان افرادی هستند که در حاشیه و اطراف شهر زندگی می‌کنند ولی جذب نظام اقتصادی – اجتماعی شهر نشده اند (Zahdani، ۱۳۶۹: ۱).

حسین زاده دلیر معتقد است: که حاشیه نشین به نوعی شیوه زندگی اطلاق می‌گردد که نسبت به سه شیوه رایج زندگی یعنی شهر، روستایی، عشایری متفاوت بوده و با ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی مخصوص به خود بافت فیزیکی معینی را بوجود می‌آورد (حسین زاده دلیر، ۶۳، ۱۳۶۱).

شهری کشورهای در حال توسعه شده است (کریمی ۱۳۸۲، ۵).

از دیدگاه طرفداران مكتب نوسازی به تحولات درونی جامعه بر اثر وقوع پدیده‌های مدرن مانند توسعه صنعتی، افزایش جمعیت و مهاجرت به شهرها در نتیجه بروز مشکلاتی مانند کشمکش و سیز اجتماعی برای آن دسته از مهاجرانی که قادر به تطبیق با هنگارهای زندگی مدرن شهری نبودند، می‌پردازند و معتقدند با شروع توسعه برون زای کشور روابط سنتی نظام معیشتی گسیخته و فرو پاشیدند و ناتوانی زیر ساختها و الگوی متمرکز مصرف، سبب تمرکز فوق العاده در شبکه‌های شهری گردیده است (ابراهیم زاده، ۱۳۸۳). از دیدگاه مكتب مسئله‌گرایان پدیده حاشیه‌نشینی در نتیجه کارکرد ناقص و مدیریت غلط شهری جستجو می‌گردد (شیخی، ۶۵: ۱۳۸۱).

با مروری بر تمامی نظریاتی که به مسئله حاشیه نشینی پرداخته است می‌توان گفت مهمترین عامل موثر بر وقوع و گسترش این پدیده مشکلات اقتصادی است چه در نظریه‌های مبتنی بر مهاجرت، به دنبال کسب درآمد بالاتر به حاشیه شهرها پناه می‌برند و چه در نظریه‌های مبتنی بر بوم شناسی که جدایی گزینی اجتماعات شهری را به توان اقتصادی هر یک از گروه‌ها در تامین مسکن و زمین نسبت می‌دهد، عوامل اقتصادی نقش کلیدی را در ظهور و گسترش حاشیه نشینی بازی می‌کنند. لذا به منظور کنترل و در صورت امکان حذف این پدیده باید به ایجاد تعادل فضایی (اقتصادی، اجتماعی، کالبدی) در سطح مناطق دست یازید و ارائه برنامه‌های توسعه را مناسب با توانها و امکانات موجود آنها تدوین نمود. در صورت تهیه چنین برنامه‌هایی تعادل فضایی در بین تمامی مناطق برقرار خواهد شد و

مارشال کلینارد معتقد است حاشیه‌نشین کسی است که دارای خرد فرهنگی با مجموعه‌ای از ارزشها و هنجارهایی است که در محله‌ای با بهداشت کم، با انحرافات اجتماعی و ویژگی‌های دیگر، از جمله انزواج اجتماعی همراه است (کلینارد، ۲۰۱۲).

پیران معتقد است که انسان حاشیه‌نشین، شخصیتی است که از حاصل برخورد با پیوند دو نظام فرهنگی متفاوت و احیاناً متخاصم ظهور می‌کند. چنین فردی در زمان واحد نسبت به هر دو نظام فرهنگی احساس تعلق و بستگی خاطر نموده ولی در عین حال خود را نسبت به هیچ‌کدام متعلق و متمایل نمیداند (پیری، ۱۳۸۴، ۵).

ادبیات تحقیق

از آنجا که پدیده حاشیه‌نشینی در ابتدا توسط جامعه‌شناسان و برنامه‌ریزان شهری بیشتر مورد مطالعه قرار گرفته، رویکرد حاکم بر مطالعات آنها در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی بوده است. رشد سریع و ناهمگون شهرنشینی در ایران، پدیده حاشیه‌نشینی را ابتدا در تهران و سپس در سایر کلانشهرها و شهرهای میانی کشور شکل گرفت. در سال ۱۳۵۰، بنابر درخواست سازمان برنامه و بودجه، طرح وسیعی برای مطالعه و بررسی وضعیت حاشیه‌نشینی در کشور، توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران آغاز گردید.

در سال ۱۳۵۰، بنابر درخواست سازمان برنامه و بودجه، طرح وسیعی برای مطالعه و بررسی وضعیت حاشیه‌نشینی در کشور، توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران آغاز گردید

کرامتی (۱۳۸۲، ۱۲) در بررسی میزان احساس امنیت در بین حاشیه‌نشینان شهرستان‌های استان تهران، ۸۰ درصد مشکلات حاشیه‌نشینی را مشکل خدماتی عنوان می‌کند.

بیانلو (۱۳۸۵؛ ۵) به بررسی رابطه بین عوامل جمعیت شناختی و بوم شناختی با نوع و نرخ جرم و شناسایی نقاط جرم خیز و جرایم خاص هر منطقه از مناطق هشت گانه شهر شیراز پرداخته است. نتایج تحقیقات او نشان داد که متغیرهای جنسیت، تأهل، مليت، محل تولد و محل زندگی ماههای دستگیری رابطه معناداری با نوع جرم دارد و همچنین رابطه تراکم جمعیت با متغیرهای نرخ قتل، جعل اسناد،

احمدی و ایمان (۱۳۸۴؛ ۵) در پژوهشی با عنوان بررسی عوامل بر تمايل حاشیه‌نشینان بر رفتار بزهکارانه، به بررسی تاثیر فرهنگ فقر حاکم بر خانواده‌های حاشیه‌نشین شهر شیراز بر تمايل جوانان

- ۲- بین حاشیه نشینی و کارکردهای خدمات روستایی همبستگی مستقیم وجود دارد.
- ۳- بین حاشیه نشینی و امنیت اجتماعی یک رابطه مستقیم وجود دارد.

روش تحقیق

بررسی حاشیه نشینی به عنوان چالشی فراروی توسعه پایدار و امنیت شهری تلقی می‌گردد. در این ارتباط علل مکانیسم و پیامدهای حاشیه نشینی در شهر سنندج با استفاده از رویکردهای کمی و کیفی مورد بررسی قرار گرفته است. تکنیک تحقیق با استفاده از نقشه شیب شهرستان و استان، نقشه توپوگرافی و روش پیمایشی که در آن پرسشنامه‌ای تهیه و به تعداد ۴۷۰ پرسشنامه بصورت نمونه گیری در سطح مناطق حاشیه نشین شهر توزیع و تکمیل گردیده است. علاوه بر این از تکنیکهای کیفی مانند مصاحبه آزاد و عمیق به صورت میدانی با مسئولین مختلف اداری مانند سازمان ملی و مسکن؛ پاسگاه‌های انتظامی مستقر در مناطق حاشیه نشین؛ مدیران مدارس و مراکز بهداشتی به عمل آمده است. سپس با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی مناطق حاشیه و بافت فرسوده شهری سنندج مشخص گردیده است.

منطقه مورد مطالعه

تحقیق انجام شده مربوط به شهر سنندج مرکز استان کردستان است که در نقشه جغرافیایی بشکل طولی از شمال به جنوب کشیده شده است. این شهر در سال ۱۳۸۵ دارای جمعیتی معادل ۴۱۷۱۷۷ نفر جمعیت معادل ۲۹ درصد جمعیت کل استان و ۴۱/۶

کلاهبرداری و سرقت‌های عادی معنی داری است (زاهدانی، ۱۳۶۹، ۱۶).

مافى (۲۱، ۱۳۷۸) در پژوهشی با روش اسنادی و کتابخانه‌ای و با فرض اینکه عامل اقتصادی نقش تعیین کننده‌ای در ارتکاب جرم و جنایت دارد به بررسی رابطه مهاجرت با بزهکاری در شهر وین می‌پردازد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که ارتکاب جرم و جنایت رابطه نزدیک با مهاجرین خارجی در محلات فقر نشین و از رونق افتاده دارد.

ربانی، رسول و همکاران طی انجام تحقیق میدانی در منطقه ارزنان و دارک اصفهان به نتایج زیر دست یافت که میان حاشیه نشینی و پدیده مشارکت اجتماعی و همچنین حاشیه نشینی و فقر ارتباط مستقیم وجود دارد.

محمدی (۱۳۷۲) تحقیقی در زمینه حاشیه نشینان محله تقطیان سنندج به عمل آورده و نتایج حاصله از تحقیق بیان رابطه معنا دار بین مهاجرت و فقر اقتصادی بوده است.

از آنجا که پدیده حاشیه نشینی یک مسئله فراگیر و دامنگیر مراکز شهری گردیده و در آن مباحث و موارد جدیدتری کشف و ضبط می‌گرددند، لذا محققین هریک با رویکردی به این مقوله نگاه می‌کنند. ما نیز در این پژوهش بر آنیم تا اینکه در ابتدا تصویری از این پدیده و مناطق حاشیه‌ای شهر سنندج را به نمایش گذاشته و سپس با رویکرد امنیت اجتماعی به موضوع، مورد توجه و بررسی قرار دهیم.

فرضیه تحقیق عبارتند از:

- ۱- بین حاشیه نشینی و عوامل طبیعی مانند شیب، ارتفاع و ناهمواری ارتباط مستقیم وجود دارد.

۸- در معرض انواع آسیبها و بیماریهای اجتماعی، کج رفتاری و اختلالات رفتاری قرار داردند (پیران، ۱۳۶۶).

۹- از نظر جمعیتی بافتی ناهمگون از نظر قومی، مذهبی و ... و ساختی جوان و اغلب بی سواد هستند.

ویژگی‌های حاشیه‌نشینی مجموعه‌ای با گزینه‌های نامطلوب مانند فرسودگی ساختاری، افسردگی، فقر فرهنگی و اقتصادی، تراکم بالای جمعیتی و مسکونی، ناهنجاریهای رفتاری و ساختمان‌های فاقد شکل و نقشه، کیفیت نامطلوب خدمات و بهداشت و نظایر آن مشخص می‌شود

در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت که ویژگی‌های حاشیه‌نشینی مجموعه‌ای با گزینه‌های نامطلوب مانند فرسودگی ساختاری، افسردگی، فقر فرهنگی و اقتصادی، تراکم بالای جمعیتی و مسکونی، ناهنجاریهای رفتاری و ساختمان‌های فاقد شکل و نقشه، کیفیت نامطلوب خدمات و بهداشت و نظایر آن مشخص می‌شود.

مناطق حاشیه‌نشین شهر سنندج

نتایج بدست آمده از نقشه شماره ۱ نشان می‌دهد، سنندج دارای ۱۳ محله حاشیه نشین است که بر اساس موقعیت استقرار عبارتند از زور آباد؛ محله غفور در مرکز و غرب؛ عباس آباد؛ محله ۲۵؛ ۱۷ شهریور؛ تتفاقان، کانی کوزله؛ جورآباد در شمال شهر، حاجی آباد بالا و پایین؛ در شمال غربی و فرجه؛ قشلاق در شرق؛ قرادیان در جنوب شهر سنندج می‌باشد. این مناطق حاشیه نشین بیش از ۱۳/۳۲

درصد جمعیت نقاط شهری را به خود اختصاص داده است.

مساحت محدوده شهر سنندج ۳۶۸/۶ هکتار؛ مساحت بافت ساخته شده شهر ۲۱۸۷/۸ هکتار است. مساحت بافت خالی ۱۵۰۰/۷۷۰۳ هکتار می‌باشد. بر اساس آمار سال ۱۳۸۵ جمعیت شهر سنندج برابر ۳۱۶۸۶۲ نفر بوده (مرکز آمار ایران؛ ۱۳۸۳).

ویژگی حاشیه‌نشینان

۱- به موازت رشد بی رویه شهرنشینی در کشور، سکونتگاههای نامتعارف و حاشیه‌ای نیز به سرعت ایجاد شده و رشد یافته‌اند. این سکونتگاهها اغلب دارای ویژگی‌های زیر هستند:

۲- به دلیل نداشتن پروانه ساختمان و تبعیت نکردن از برنامه‌ریزی‌های رسمی شهرسازی ایجاد مسکن توسط حاشیه‌نشینان شتابزده بوده و مجموعه‌ای از ساختمان‌های نابسامان را بوجود می‌آورند.

۳- جمعیت مناطق حاشیه‌نشین افرادی کم درآمد و فقیر و غالباً مهاجرین روستایی می‌باشند.

۴- از نظر فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی با جمعیت شهری تمایز دارند (زاهد زاهدی، ۱۳۶۹).

۵- محیطی با کیفیت پایین و کمبود امکانات شدید و خدمات زیر بنایی شهری و تراکم بالای جمعیت (سازمان عمران و بهسازی شهری، ۱۲، ۱۳۸۱).

۶- عامل توسعه فرهنگ فقر در شهر هستند (بریمانی، ۱۳۸۳، ۱۱).

۷- از نظر کالبدی معماری و شهرسازی یک محله درهم و برهم و فاقد خیابانهای منظم و کوچه بندی هستند.

شکل شماره ۱- نمایی از مناطق مسکونی محله تفتان حاشیه‌ای سنتدج

شکل شماره ۲- نمایی از مناطق حاشیه نشین شهر سنتدج - محله ۲۵

در این بخش به بررسی عوامل موثر بر حاشیه‌نشینی در شهر سنتدج می‌پردازیم:

۱- محدودیت‌های طبیعی و نقش آن در

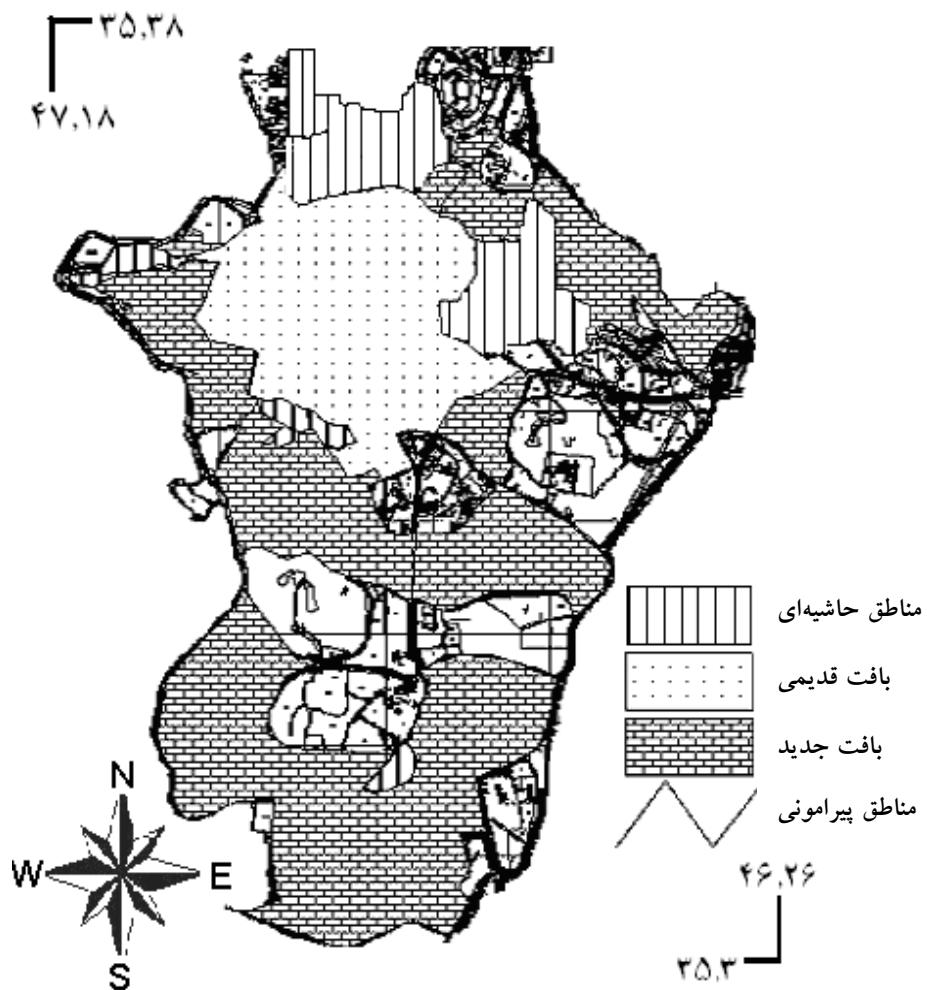
مهاجرت‌های روستایی و حاشیه‌نشینی

بطورکلی استان کردستان دارای پهنه گوناگون طبیعی چه از لحاظ توپوگرافی و چه از نظر اقلیم و آب و هوا می‌باشد. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد

در صد فضای مسکونی شهر سنتدج را تصرف کرده‌اند. ۵۴/۲ در صد مساحت مسکونی شهر دارای بافت قدیم و ۶۲/۲ در صد فضای شهر دارای بافت جدید می‌باشد. لازم به ذکر است که روند توسعه شهری سنتدج طی سال‌های اخیر بطرف جنوب غربی شهر بوده که بدون احتساب این بافت جدید شهری حدود ۳۵ درصد فضای مسکونی شهر حاشیه‌نشین می‌باشد. هرچند شهرکهای جدیدی ساخته شده‌اند اما هنوز وابستگی کامل بین شهرکها و مناطق مرکزی شهر دیده می‌شود. به عبارت دیگر شهرکهای جدید از نظر امکانات و خدمات به مرز خود کفایی نرسیده و نسبت به مناطق مرکزی وابستگی تام دارند.

توسعه شهر ناموزون شهر سنتدج را می‌توان در بالا بودن نرخ رشد جمعیت شهری و مهاجرینی دانست که طی دهه گذشته کودکان دیروز، جوانان امروزی هستند که تشکیل خانواده داده‌اند و برای سرپناه خود لاجرم به دلیل کمبود زمین در محدوده شهر و در آنسوی مناطق حاشیه‌نشین اقدام به ساخت و ساز کرده‌اند. روند توسعه شدید شهری در سنتدج به گونه‌ای است که امروزه مناطق و محلات حاشیه نشین حاشیه نشین مانند محلات غفور؛ قرادیان؛ کمیز؛ حاجی آباد پایین؛ عباس آباد و ... بخشی از هسته مرکزی شهر شده‌اند. نقشه شماره ۱ پهنه بندی مناطق مسکونی و شکل شماره ۱ و ۲ مناطق مسکونی حاشیه شهر سنتدج را نشان می‌دهد.

بطور کلی پراکندگی هلالی مناطق حاشیه‌نشین، چشم‌انداز شهر سنتدج را بهم ریخته نشان می‌دهد. بی‌شک وجود چنین مناطقی ارائه خدمات رسانی و توسعه فضایی شهری را برای برنامه‌ریزی آن سلب کرده و از نگاه دیگر تخریب چنین مناطقی مستلزم هزینه‌های

نقشه شماره ۱: پهنه بندی مناطق مسکونی شهر سنتج

موقعیت کوهپایه‌ای استقرار دارند. از منظر ارتفاعی ۵۶ درصد از کل آبادیهای شهرستان در ارتفاع بیش از ۱۷۰۰ متر از سطح دریا استقرار دارند (بهرامی؛ ۱۳۸۳، ۹۸).

بر اساس نقشه توپوگرافی و برآورد شیب زمین با استفاده از نقشه‌های پوششی ۱/۲۵۰۰۰۰ نشان می‌دهد که ۲۹/۹ درصد مساحت شهرستان دارای شیب کمتر از ۵ درصد و ۲۸/۱ درصد دارای شیب بین ۱۰ تا ۱۵

که حدود ۷۰ درصد مساحت استان را کوهها و تپه‌ها تشکیل می‌دهد و نزدیک به ۱۲/۵ درصد از اراضی نیز شامل فلاتها و تراس‌های فوچانی می‌باشند که در مجموع نزدیک به ۸۵ درصد کل مساحت استان را کوهستان و فلات تشکیل می‌دهد (گزارش اقتصادی، اجتماعی، ۱۳۸۲، ۱۵).

از نظر تیپ استقرار سکونتگاه‌های روستایی؛ بیش از ۷۹ درصد در موقعیت کوهستانی و ۲۰/۹۵ درصد در

شهر سنتدج ایجاد کرده و نظر هر گردشگر و شهروندی را به خود جلب می کند. محاسبات انجام گرفته از روی نقشه شماره ۱ نشان می دهد که ۲۴/۵ درصد از سکونتگاههای شهری دارای بافت فرسوده و قدیمی و ۱۳/۳۲ درصد دیگر فضای سکونتگاهی دارای بافت حاشیه نشین می باشد.

یافته های میدانی نیز نشان می دهد کارکرد حاشیه نشینان در بخش مرکزی شهر سنتدج موجب تمرکز و استقرار بیش از ۷۵ درصد دستفروشی ها در امتداد مسیر میادین (انقلاب و آزادی) و خیابان هایی که به میادین اصلی شهر سنتدج متنه می گردند؛ شده است. تمرکز بیش از حد دستفروشی ها در پیاده روهای ترافیک شهری آلودگی صوتی و عبور و مровер عابرین را دو چندان کرده و چشم انداز کانونی شهر را به یک کانون دستفروش ها تبدیل شده است.

۳- سیمای اقتصادی و کارکرده

کیفیت زندگی در مناطق شهری در مقایسه با سطح زندگی روستاییان بهتر و دسترسی به انواع خدمات اجتماعی و اقتصادی اساسی، بیشتر است و این یکی از دلایل گرایش تاریخی روستاییان به سکونت در شهر است، زیرا هجوم روستاییان به شهر بویژه کلانشهری مانند سنتدج در سطح منطقه ای برای دستیابی به همین امکانات و برخورداری هاست.

در شهر سنتدج مانند سایر مناطق کشور بین مهاجرت و حاشیه نشینی از یک سو و رونق اقتصادی شهرها از سوی دیگر رابطه وجود دارد، بعارت کلی تر می توان گفت که روند و شدت مهاجرت در مناطق روستایی به درجه موفقیت و توانایی برنامه ریزی های مقامات دولتی بر می گردد. هرچه برنامه ریزی ها

در صد و ۴۱/۹ درصد دارای شیب بالای ۳۰ درصد می باشد (فرهودی، ۱۳۸۲، ۴۹).

در زمینه زمینهای زراعی منابع آماری نشان می دهد که ۱۷/۷۴ درصد از خانوارهای بهره بردار از زمینهای زراعی استان کمتر از ۰/۶۷ درصد زمینهای زراعی و ۳۵/۵۶ درصد دیگر خانوار بهره بردار حدود ۶/۹ درصد زمینهای زراعی را در اختیار دارند، بعارتی روشنتر ۵۳/۳۰ درصد خانوار بهره بردار حدود ۱۰/۲۷ درصد زمینهای زراعی را در اختیار دارند (آمار نامه استان، ۱۳۸۴). و از همه مهمتر بیشتر زمینهای زراعی بصورت دیم کشت می گردد.

نکته مهم دیگر فاصله زیاد روستاهای نسبت به یکدیگر است. منابع آماری نشان می دهد که ۶۷/۳۳ درصد از روستاهای استان بیش از ۲۰ کیلومتر از یکدیگر فاصله دارند (آمار نامه استان، ۱۳۸۵، ۳۶). در کنار این موضوع به ضعف شبکه راههای ارتباطی اشاره داشت. ۲۴/۵۱ درصد از آبادیها دارای راه ارتباطی شوشه، ۶/۲۱ درصد از آبادیهای استان دارای راه ارتباطی خاکی است.

بنابراین محدودیت های طبیعی مانند شیب زیاد، توپوگرافی و ارتفاع زیاد از سطح دریا، کمبود زمین زراعی، در روند مهاجرتهای روستایی و به تبع آن گسترش حاشیه نشینی بی تاثیر نبوده است.

۲- چشم انداز شهری

عمده ترین نماد جهانی حاشیه نشینی سیمای نامطلوب آن است که احساس و وجودان و دیدگان هر آدمی را می آزارد. بافت فرسوده و ساخت ناموزون و متراکم ساختمانهای مسکونی همراه با گذرگاههای پر پیچ و خم و کم عرض، و استقرار آنها بر روی تپه ماهورهای شهرکمر بنده هلالی بر روی تپه ماهورهای

کارکردی و کابردی‌تر باشند روند مهاجرتها کاهش می‌یابد و بالعکس.

بنابراین یکی از فاکتورهایی که روند حاشیه نشینی را در شهر سنتنچ تشدید کرده است کمبود امکانات و خدمات زیربنایی و عمومی در روستاهاست. در سال ۱۳۸۳ در بخش شبکه های زیربنایی ۳۸/۲ درصد از شبکه راههای روستایی خاکی؛ ۲۷/۷ درصد شنی درجه ۳؛ ۱۱/۸ درصد شنی درجه ۲؛ ۹/۷ درصد شنی درجه یک و تنها ۱۴/۶ درصد آسفالته و ۴/۸ درصد دیگر در مسیر بین شهری قرار داشته اند (بهرامی، ۵۴، ۱۳۸۳). در بخش خدمات دولتی مانند خانه بهداشت؛ درمانگاه، خدمات آموزشی در مقطع راهنمایی؛ دبیرستان و دهداری ها به ترتیب ۲۳؛ ۵؛ ۳۷؛ ۱۰؛ ۳۷؛ ۵؛ ۰ درصد از روستاهای شهرستان برخوردار بوده اند. عبارتی بیش از ۴۶/۳ درصد از روستاهای سنتنچ دارای خدمات کارکرد کمتر از ۶ خدمات را داشته اند. ۱۷/۹ درصد دارای کارکردی بین ۶ تا ۱۰ و بالاخره ۲۲/۷۶ درصد از روستاهای دارای کارکردی بین ۱۰ تا ۱۵ کارکرد خدماتی داشته اند (بهرامی، ۱۵، ۱۳۸۳).

کیفیت زندگی در مناطق شهری در مقایسه با سطح زندگی روستاییان بهتر و دسترسی به انواع خدمات اجتماعی و اقتصادی اساسی، بیشتر است و این یکی از دلایل گرایش تاریخی روستاییان به سکونت در شهر است

طبيعي است که مهمترین اثرات کمبود امکانات و خدمات، نیازمندیهای مردم را روز بروز بیشتر می‌کند و روستایی نیز برای تامین نیازهای روزانه خود مهاجرت شهری را انتخاب می‌کند. از طرفی نیز مهاجرین

روستایی به دلیل عدم تخصص و آشنایی با اصول فنی و یا خدماتی خاص جذب مشاغل کاذب می‌شوند. این نوع مشاغل هم به دلیل عدم تداوم و پایداری از درآمد کافی برخوردار نبوده و برای تامین مایحتاج خود به مشاغلی مانند جرم و جنایت؛ مشروبات الکلی؛ مواد مخدر و ... می‌پردازند. نتایج تحقیقات میدانی نشان می‌دهد که حدود ۲۶/۶ در صد افراد حاشیه نشین دستغوش تحصیلات زیر دیپلم و ۱۰/۷ درصد دیپلم داشته‌اند. مهم‌تر آنکه ۷۷ درصد جرایم شهری سنتنچ توسط همین افراد حاشیه نشین صورت می‌گیرد.

۴- وجود خرده فرهنگها و ناهنجاریهای اجتماعی

از ویژگی‌های بارز حاشیه نشینان در تمامی مناطق دنیا بالا بودن حجم جمعیت و جوان بودن آنهاست، نتایج تحقیقات نشان می‌دهد، ۷۴ درصد رؤسای خانواده‌های حاشیه نشین سنتنچ جوان بوده و بعد خانوارها آنها بیش از ۵/۲ نفر و در یک فضای مسکونی کمتر از ۱۰۰ متر مربع زندگی می‌کنند.

از نظر بافت فرهنگی نیز نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که در مناطق حاشیه نشین سنتنچ دارای خرده فرهنگهای خاص روستایی است که از روی اجبار و اکراه با همدیگر یک نوع همزیستی را دارند (مانند مهاجرین ناحیه شرق سنتنچ که بنام ئیلاقی معرفند [دهگلان] بامهاجرین بخش شرقی استان شامل روستاهای ناحیه کلاترزان، و ژاوه رود). این خرده فرهنگ‌های روستایی بسیار دیر جذب فرهنگ شهری می‌گردند و از طرف دیگر تفاوت‌های فرهنگی توأم با فقر فرهنگی آنها با ناسازگاری و تنش‌هایی همراه است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که ۳۶ درصد نزاع‌های

را تهدید می کنند و چه بسا امنیت ملی و منطقه ای را زیر سوال ببرند. غالباً با گسترش حاشیه نشینی طیف مرffe شهری و تحصیکردها در ابتدا با پدیده جداگزینی در سطح شهر و سپس از فضای شهری مهاجرت می کنند.

نتیجه گیری

HASHIYE NESHINİ پیش از آنکه یک مسئله طبیعی باشد، یک مسئله اجتماعی و اقتصادی است که برخی جوامع شیوه حل و مقابله با آن را آموخته اند و برخی دیگر هنوز از مقابله با آن عاجزند. آنچه حاشیه نشینی را به فاجعه تبدیل می کند محدودیت های طبیعی نیست بلکه فقدان برنامه ریزی منطقی انسان در برخورد با محیط است که آن را به یک فاجعه ملی یا منطقه ای تبدیل می کند.

پدیده حاشیه نشینی نه تنها در شهرهای بزرگ مشکل آفرین شده بلکه در سطح شهرهای میانی مشکلات برنامه ریزی شهری و امنیت اجتماعی شهرها را دو چندان کرده اند

HASHIYE NESHINİ از پیامدهای برنامه ریزی های توسعه ناموزون در نظام اقتصاد منطقه ای است. مشکل اصلی در نظام برنامه ریزی ما به این مسئله بر می گردد که ما در مباحث نظری توسعه از آن بخوبی دفاع می کنیم اما در رائیه راهبرد و عملیاتی کردن برنامه ها فاصله زیادی داریم. این بدان معناست که مدیران نتوانسته اند الگوهای توسعه را بشکل نهادینه در متن جامعه جا بیندازند. بدان جهت است که معتقد دیم که مشکل حاشیه نشینی قبل از آنکه یک

افراد حاشیه نشین سنندج در نتیجه اختلافهای فرهنگی می باشد. عدم انطباق خرد فرهنگها با مدنیت شهری، عدم اشتراک مساعی و احساس مسئولیت در قبال همدیگر، نزاع های دسته جمعی را بوجود آورده و امنیت شهر را به مخاطره انداخته اند.

در مصاحبه با ۵ مسئول کلانتری های مستقر در مناطق حاشیه نشین اعلام گردیده که ۳۹ درصد از اختلافات خانوادگی توام با ایراد ضرب و جرح زوجین در محیط خانواده، ۸۴ درصد بیماران روانی شدید و ۷۷ درصد جرایم خلاف اخلاق و ۳۴ درصد جرایم جنسی از نوع لواط و... ۶۵ درصد اعمال منافی عفت و ۵۶ درصد نزاعهای دسته جمعی مربوط به حاشیه نشنان بوده است و ۶۴ درصد از معتادان شهر سنندج از مناطق حاشیه نشین می باشند.

۵- حاشیه نشینی و امنیت اجتماعی

یکی از پیامدهای نامطلوب حاشیه نشینی، پایین آمدن ضرب امنیت اجتماعی در شهرها است. پایین بودن سطح سواد مهاجرین، فرهنگی سنتی، فقدان مشاغل تخصصی در مقابل مشاغل همچون دستفروشی، کوپن فروشی، فروش مواد مخدر، فروش مشروبات الکلی، دزدی، جنایت، فحشا و گسترش بیماری های اپیدمی مانند ایدز و... همه این موارد به نوعی در فضای حاشیه نشین وجود دارد. این امر به ظاهر مشکلات مناطق حاشیه شهر پنداشته می شود اما به نوعی این افراد بیکار که دست غالب آنها آلوده به رفتارهای هنجار شکنی هستند کل فضای شهری را نا امن کرده و از جنبه اقتصادی و اجتماعی موجب بگارگیری نیروهای کارداران در برابر هنجار شکنان و ایجاد فضایی برای نگهداری آنها از یک طرف و اعمال حرکات و رفتارهای نامطلوب در سطح گستردگه نه تنها امنیت اجتماعی مردم

معضل اقتصادی باشد یک مشکل انسانی است. امروزه ما شاهد این هستیم که پدیده حاشیه نشینی نه تنها در شهرهای بزرگ مشکل آفرین شده بلکه در سطح شهرهای میانی مشکلات برنامه ریزی شهری و امنیت اجتماعی شهرها را دو چندان کرده‌اند.

آنچه حاشیه نشینی را به فاجعه تبدیل می‌کند
محدودیت‌های طبیعی نیست بلکه فقدان برنامه ریزی منطقی انسان در برخورد با محیط است که آن را به یک فاجعه ملی یا منطقه‌ای تبدیل می‌کند

منابع و مأخذ

- ۱- احمدی، حبیب الله و محمد تقی ایمان؛ فرهنگ فقر، حاشیه نشینی و گرایش به رفتار برهکارانه در میان جوانان حاشیه نشین ده پیاله شیراز مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان سال نوزدهم شماره ۲، ۱۳۸۴.
- ۲- ابراهیم زاده و همکاران، حاشیه نشینی، ناهنجاریهای شهری و راهکارهای تعدیل آن، مجله جغرافیا و توسعه، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال دوم، شماره ۳ بهار و تابستان، ۱۳۸۵.
- ۳- بیات، بهرام؛ بررسی پدیده حاشیه نشینی در استان تهران، فصلنامه تخصصی کاربردی مطالعات امنیت اجتماعی، تهران، معاونت اجتماعی نیروی انتظامی، شماره اول.
- ۴- بیانلو، یوسف؛ بررسی رابطه عوامل جمعیت شناختی و شرایط بوم شناختی با نوع جرم و نرخ جرم در شیراز، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده علوم اجتماعی، ۱۳۸۵.
- ۵- بریمانی، فرامرز؛ نصیری، یوسف؛ مجله جغرافیا و توسعه، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال دوم، شماره ۳ بهار و تابستان، ۱۳۸۳.
- ۶- بهرامی، رحمت‌الله؛ ساماندهی سکونتگاههای روستایی (شهرستان سنتنگ) رساله دوره دکتری؛ دانشگاه آزاد اسلامی – واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۳.
- ۷- پارسا پژوه، سپیده، نگرشی از درون به پدیده حاشیه نشینی (مطالعه موردي اسلام آباد کرج)، تهران، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم شماره ۶، ۱۳۸۳.

اساساً حاشیه نشینان سنتنگ از مشارکت اجتماعی و تعلق شهروندی پایینی برخوردارند و از خدمات ارائه شده در این محلات به هیچ وجه راضی نیستند. با توجه به گسترش فقر و بیکاری در میان حاشیه نشینان سنتنگ، آنها بیشتر در معرض آسیبهای اجتماعی قرار گرفته‌اند، آنان مسائل و مشکلات زیادی دارند که لازم است مسئولان در رفع و حل این مشکلات اقدامات جدی نمایند و به خواسته‌ها و نیازهای ساکنان این مناطق، به عنوان شهروند توجه نمایند. زیرا، فقر فرهنگی و مشکلات مالی ساکنان این مناطق و در حاشیه بودن آنها از یکسو و دیدن زندگی شهروندانی که از امکانات زندگی امروزی بهره‌مند هستند از سوی دیگر، سبب ایجاد نارضایتی عمیق در بین این بخش از قشرهای جامعه می‌شود و این امر گاه می‌تواند همچون بشکه باروت برای ایجاد آشوبهای اجتماعی عمل کند. زیرا تداوم فقر و فلاکت بینوایان بدون واکنش سیاسی نخواهد بود و خشونتهای جنایت‌آمیز را افزایش می‌دهد. بنابراین جهت بهسازی و نوسازی سکونتگاههای حاشیه نشینان سنتنگ لازم است اولین

- ۱۹- گزارش اقتصادی - اجتماعی، ۱۳۸۲، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان، ۱۳۸۲.
- ۲۰- مرکزآمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن جمعیت شهرستان سنندج، ۱۳۸۵.
- ۲۱- محمودی، محمد؛ حاشیه‌نشینان تدقیقان، ناشر استانداری کردستان، ۱۳۷۲.
- ۲۲- مافی، عزت الله؛ مهاجرت و رابطه آن با بزهکاری، فصلنامه جمعیت، سال هشتم، شماره ۲۸ و ۲۹، ۱۳۷۸.
- 23-** Clinard, Marshal. B, Slum and Community Development, The free Press, New York, 2001.
- 24-** Park, Robert E, Human migration and marginal man, American Journal of sociology. Vol. 33, 2002.
- ۸- پیران، پرویز؛ شهرنشینی شتابان و ناهمگون؛ مجله سیاسی اقتصادی، سال دوم، شماره چهارم، ۱۳۶۶.
- ۹- پیری، عیسی؛ امکان سنجی به کار گیری راهبرد توانمندسازی در ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی، پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، مشهد دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۴.
- ۱۰- درستی، امیرعلی و همکاران؛ آسیب پذیری پیرامون شهرها، فصلنامه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، ۱۳۸۵.
- ۱۱- دلیرزاده، حسین؛ حاشیه‌نشینی در جستجوی مفهوم و معنی، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۴۵ و ۴۶، سال پنجم، ۱۳۶۱.
- ۱۲- ربانی، رسول، افشار کهن، جواد؛ حاشیه نشینی و مشارکت، فرهنگ اصفهان، شماره ۳۴، ۱۳۸۱.
- ۱۳- زاهدی؛ سید سعید زاهد؛ حاشیه نشینی، شیراز، دانشگاه شیراز، ۱۳۶۹.
- ۱۴- شیخی، محمد؛ فرایند شکل گیری و دگرگونی سکونتگاههای خودرو و پیرامون کلان شهر تهران، ۱۳۸۱.
- ۱۵- شکری، حسین؛ حاشیه‌نشینان شهر تبریز، تبریزی، موسسه تحقیقات علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، ۱۳۵۴.
- ۱۶- فرهودی، رحمت الله؛ اطلس شیب ایران، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۲۹، سال بیست و چهارم، تهران، ۱۳۷۱.
- ۱۷- کرامتی، مهدی؛ بررسی میزان احساس امنیت در بین حاشیه‌نشینان شهرستانهای استان تهران، فصلنامه تخصصی کاربردی مطالعات امنیت اجتماعی، تهران، معانوت اجتماعی نیروی انتظامی، شماره اول، ۱۳۸۴.
- ۱۸- کریمی، فاطمه؛ بررسی مسائل شهری با تاکید بر جنبه‌های اجتماعی - فرهنگی منطقه ارزنان و دارک، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۲.